

ΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΟΔΥΣΣΕΑ

1. Με τις σκέψεις που ακολουθούν γίνεται προσπάθεια να διαβαστούν κριτικά τα μέρη της Οδύσσειας, στα οποία ο Οδυσσεύς επιστρέφοντας στην Ιθάκη, εμφανίζεται ως ξένος, με αλλαγμένη εξωτερική μορφή και φανερώνεται σταδιακά στα φιλικά του πρόσωπα. Οι σταθμοί αυτής της αποκάλυψης είναι:

- α. Στον Τηλέμαχο στη ραψωδία π
- β. Στην Ευρύκλεια στην τ
- γ. Στον χοιροβοσκό Εύμαιο και τον βουκόλο Φιλοίτιο στην φ
- δ. Στην Πηνελόπη στην ψ, αφού έχει συντελεσθεί η εξόντωση των μνηστήρων
- ε. Και τελευταία στον πατέρα του Λαέρτη στην ω.

Ως γενικό θέμα η επιστροφή του Οδυσσεύα και η αποκάλυψή του σε κάποια πρόσωπα δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη προβληματική, καθώς εντάσσεται στα γνωστά και διαδεδομένα θέματα απο ιστορίες επιστροφής ξενιτεμένων που γυρίζοντας μετά από χρόνια στην πατρίδα τους διεκδικούν γυναίκα, περιουσία, εξουσία που αμφισβητούνται από ανταπαιτητές.

Ο τρόπος όμως με τον οποίο γίνεται στην Οδύσσεια αυτή η διαδικασία, επιλεκτικά και σταδιακά ως προς τα πρόσωπα, μας αναγκάζει να κά-
νουμε κάποιες εκτιμήσεις σχετικά με την ουσία και τη σημασία αυτής της επιλογής του ποιητή, δηλαδή τι επιδιώκει να υποδηλώσει με αυτή τη συγκεκριμένη διαδικασία που διάλεξε να αφηγηθεί.

Ο προβληματισμός λοιπόν που ώθησε στην εξέταση που θα ακολουθήσει συγκεντρώνεται βασικά στα ερωτήματα: Γιατί ο Οδυσσεύς εμφανίζεται ως άγνωστος που αποκαλύπτεται βαθμιαία και σε μερικούς; Γιατί ειδικά σ' αυτούς; Γιατί με μια ορισμένη σειρά και με κάποιες αποστάσεις (π.χ. ανάμεσα στον Τηλέμαχο και την Πηνελόπη) και σε ποιες στιγμές κάθε φορά στην εξέλιξη των γεγονότων που τείνουν αναγκαστικά (δηλ. από τη θεματική της Οδύσσειας, που εξαγγέλλεται από την αρχή) προς τη μνηστηροφονία; Ο φόνος των μνηστήρων αποτελεί λοιπόν το δοσμένο από το μύθο τέλος του έπους και όχι μια ενδεχόμενη επιλογή, όπως θα μπορού-

σε κανείς να φανταστεί αφήνοντας ανοιχτή μια δυνατότητα στα πλαίσια των μεταλλαγών του μύθου. Σε μια τέτοια πιθανή εκδοχή ο Οδυσσεάς θα μπορούσε να επιστρέψει και να μην βρεί ανταπαιτητές της εξουσίας, όπως οι περισσότεροι από τους ηγεμόνες των Αχαιών. Τότε όμως ίσως να μην είχαμε και την Οδύσεια. Σ' αυτόν επιφυλάχτηκε όμως μιά ιστορία σαν του Αγαμέμνονα, μόνο που ο Οδυσσεάς μπόρεσε και πρόφτασε να την αντιμετωπίσει. Βέβαια με την άγρυπνη συμπαράσταση της Αθηνάς και ακριβώς με αυτό το παιχνίδι απόκρυψης - φανέρωσης στη διαδικασία του αναγνωρισμού που του εξασφάλισε στρατηγικά πλεονεκτήματα.

Ο ποιητής διάλεξε ωστόσο τη συγκεκριμένη εκδοχή του μύθου (και προφανώς ήταν παραδοσιακά συνδεδεμένη με το πρόσωπο του Οδυσσέα), στην οποία η μνηστηροφονία είναι αναπόφευκτη και όλα όσα σχετίζονται με τη δόμηση της αφήγησης στην κατεύθυνση αυτή: συνεπώς και η διαδικασία αναγνωρισμού του Οδυσσέα που υπαγορεύεται για τον ιδιαίτερο τρόπο της και από σκοπιμότητες που ενσωματώνονται στην πλοκή του μύθου και από αφηγηματικές επιδιώξεις του ποιητή. Ο αναγνωρισμός λοιπόν όπως συμβαίνει, εντάσσεται σε ένα συγκεκριμένο σχέδιο σύνθεσης του έπους. Πρόκειται όμως μόνο για απλό σχέδιο αφήγησης, δηλ. μια τεχνική δραματουργίας ή αναφέρεται και στην εσωτερική δόμηση της Οδύσειας, δηλ. η διαδικασία τον αναγνωρισμού υπαγορεύεται από ανάγκες που προσδιορίζουν τα ίδια τα πράγματα, δηλ. από τις επιδιώξεις του ποιητή και από δεσμευτικούς λόγους σύνθεσης της συγκεκριμένης εκδοχής του μύθου; Από τη στιγμή λοιπόν που στην επιστροφή του Οδυσσέα η ύπαρξη ανταπαιτητών αποτελεί ουσιώδες και αναντικατάστατο στοιχείο του μύθου, η μνηστηροφονία γίνεται αναγκαστική και με αυτήν συνδέεται και η διαδικασία απόκρυψης - φανέρωσης του Οδυσσέα και ο σταδιακός αναγνωρισμός του επιλεκτικά στα διάφορα πρόσωπα και σε διάφορες στιγμές και εγγράφεται στη λογική της μνηστηροφονίας ως κεντρικού θέματος της Οδύσειας.

Αυτή η τακτική της απόκρυψης-φανέρωσης υπαγορεύεται μετά τα είκοσι χρόνια απουσίας από την αβεβαιότητα που πρέπει να διακατέχει τον Οδυσσέα, αν επικρατούν ακόμα ευνοϊκές συνθήκες για τον ξενιτεμένο που επιστρέφει. Αυτό παραπέμπει και σε ιστορικές συνθήκες, όπου (κατά την απουσία του βασιλιά κυρίως) δημιουργούνται νέοι συσχετισμοί από ανταπαιτητές, σε περιπτώσεις που οι θεσμοί διαδοχής κτλ. δεν είναι ξεκάθαροι και τα δικαιώματα του ξενιτεμένου δεν είναι αυτονόητα και επιστρέφοντας έπρεπε να διεκδικήσει την εξουσία, την ιδιοκτησία του κτλ.

Συνεπώς τη διαδικασία αυτή του αναγνωρισμού την επιβάλλουν στρατηγικοί λόγοι, -ή συνωμοτικοί κανόνες που θα λέγαμε σήμερα. Λόγοι δηλ. που σχετίζονται άμεσα με τη διερεύνηση των πραγματικών δεδομένων του

συσχετισμού δυνάμεων. Είναι λοιπόν ένα φαινόμενο που προσδιορίζει τις πολιτικές και κοινωνιολογικές παραμέτρους της επιστροφής του ξενιτεμένου βασιλιά. Εδώ αναφερόμαστε στις συγκεκριμένες συνθήκες που επικρατούν στην Ιθάκη: τους μνηστήρες που εποφθαλμιούν την εξουσία και τη βασιλίτσα, τις δεσμεύσεις που επιβάλλονται στην Πηνελόπη για δεύτερο γάμο, τις απαιτήσεις του Τηλέμαχου για διαδοχή στην εξουσία, με όλες τις αμφιβολίες που συνδέονται με τη θεσμική εγκυρότητα ή μη των σχέσεων και των φαινομένων αυτών¹ όπως θα δούμε και στη συνέχεια στις συγκεκριμένες σκηνές.

Η δεύτερη άποψη που θα εξηγούσε τη διαλεκτική του αναγνωρισμού αναφέρεται στο γεγονός ότι η θεματική του βρίσκεται πάνω στη γραμμή αφήγησης του διπλού², της απόκρυψης - εμφάνισης που αποτελεί σταθερή τεχνική στην εξιστόρηση των περιπετειών του Οδυσσέα και χαρακτηρίζει τη μορφή και τη συμπεριφορά του. Η φύση εξάλλου των περιπετειών του Οδυσσέα με δοσμένες εκ προοιμίου αρνητικές συνθήκες (βασικά ο σταθερός κατατρεγμός του από τον Ποσειδώνα - ανεξάρτητα από το πρόβλημα των προσωπικών του ευθυνών, π.χ. για τα βόδια του 'Ηλιου)³ κάνουν αναγκαστική αυτή τη διαδικασία απόκρυψης - φανέρωσης ως τρόπο επιβίωσης. Να θυμίσουμε τέτοιες περιπτώσεις:

—Ο Οδυσσέας αποκρύπτει την ταυτότητά του από τον Κύκλωπα Πολύφημο: Ούτις, για να φανερωθεί καθώς φεύγει έχοντας γλυτώσει.

—Στους Φαίακες εμφανίζεται αρχικά άγνωστος και αποκαλύπτεται σταδιακά.

—Σε ευρύτερα πλαίσια θεωρείται απόκρυψη η μακρόχρονη παραμονή του στο νησί της Καλυψώς (= Καλυψάνειρα, αυτή που κρύβει τον άνδρα) όπου κρύβεται για το διάστημα αυτό και αποχωρεί από το προσκήνιο της ιστορίας, δηλ. είναι χαμένος για όλους.

—Και στην Ιθάκη συχνά διηγείται ψεύτικες ιστορίες για να αποκρύψει την ταυτότητά του, ακόμα και στην Αθηνά, μόλις φτάνει στην Ιθάκη (ραψ. ν).

1. Βλ. Γ. Αναστασίου, Η λειτουργικότητα των μορφών εξουσίας στα Ομηρικά έπη «Αρχαιογνωσία», τόμ. 2, τεύχ. 2, 1981, σελ. 148 εξ.

2. Η αρνητική αυτή μοίρα του Οδυσσέα διαφαίνεται και στην πιθανή ετυμολογία του ονόματός του (βλ. Frisk, Gr. E. W. s.v.), που σχετίζεται τόσο με το ρήμα ὀδύρομαι (=αυτός που τον κλαίνε πολλοί, με αναφορά στο Δ 110 ὀδύρονται...αὐτὸν Λαέρτης... καὶ...Πηνελόπεια), όσο και με το ὀδύσσομαι (=αυτός με τον οποίο είναι κάποιος οργισμένος, με αναφορά στο α 62 οἱ τὸσον ὠδύσαο, Ζεῦ; ε 340 Ποσειδάων... ὠδύσατ' ἐκπάγλως). Βλ. λεπτομέρειες στο Δ. Ν. Μαρωνίτη, Αναζήτηση και νόστος του Οδυσσέα, Κέδρος, Αθήνα 1978, 152 εξ.

3. Για την προβληματική του θέματος βλ. το άρθρο μου: Τυπολογία και αφηγηματική λειτουργία του «διπλού» στο Ομηρικό έπος, Δωδώνη ΚΒ (1993), 31 εξ. :

—Η απόκρυψη με τη μεταμόρφωση του από την Αθηνά.

Η τρίτη άποψη τονίζει ότι η τακτική αυτή είναι κοινό θεματικό στοιχείο στους μύθους και τα παραμύθια. Αποτελεί σταθερό τυπολογικό τους στοιχείο σε ιστορίες για επιστροφή ξενιτεμένου, που γυρίζει μεταμφιεσμένος για να διεκδικήσει και να αποκτήσει (στην περίπτωση του Οδυσσέα να ξαναποκτήσει) γυναίκα εξουσία και ιδιοκτησία. Την τυπολογία αυτή την έχει διατυπώσει ο Βλαντιμίρ Προπ στη Μορφολογία του Παραμυθιού, κεφ. Λειτουργίες δρώντων προσώπων, αριθμ. 22 και κάτω⁴. Να αναφέρω ενδεικτικά τους τίτλους:

Ο ήρωας αγνώριστος φτάνει στο σπίτι του

Ο ψεύτικος ήρωας προβάλλει αβάσιμες απαιτήσεις

Στον ήρωα τίθεται ένα δύσκολο πρόβλημα (πρβλ. τόξου θέσις)

Το πρόβλημα λύνεται

Τον ήρωα τον αναγνωρίζουν

Στον ήρωα δίνεται μια νέα όψη (μεταμόρφωση)

Ο εχθρός τιμωρείται

Ο ήρωας παντρεύεται και ανεβαίνει στο θρόνο.

Οι αντιστοιχίες με την Οδύσσεια είναι εξόφθαλμες!

Δεν υπάρχει αμφιβολία λοιπόν ότι ισχύει μια γενική τυπολογία στις ιστορίες επιστροφής ξενιτεμένου και αναγνωρισμού του με αρκετές ομοιότητες. Εμάς μας ενδιαφέρει ωστόσο να δούμε σε τι συμφραζόμενα και για ποιούς ιδιαίτερους σκοπούς της τέχνης του ο ποιητής ενσωμάτωσε και διαμόρφωσε τις σκηνές αναγνωρισμού. Ποιο είναι τελικά το σχέδιο σύνθεσης που εξυπηρετείται και με τον τρόπο με τον οποίο αναγνωρίζεται η ήρωας.

2. Οι μεταμορφώσεις του Οδυσσέα πραγματοποιούνται μετά από πρόταση της Αθηνάς, με την οποία καταρτίζεται και το γενικό σχέδιο της πορείας προς τη μνηστηροφονία. Αυτά όλα συζητιούνται μεταξύ Αθηνάς και Οδυσσέα, μόλις αυτός ξυπνάει στην Ιθάκη στη ραψ. ν. Να δούμε με ποιούς όρους και προϋποθέσεις τίθεται εδώ το θέμα του αναγνωρισμού και των ενεργειών του Οδυσσέα.

Το σχέδιο της Αθηνάς (στ. 191 εξ.) είναι να μην φανερωθεί ο Οδυσσέας σε κανένα απολύτως μέχρι να ολοκληρωθεί η τιμωρία των μνηστήρων και στα πλαίσια αυτά τον μεταμορφώνει. Στη συνέχεια το σχέδιο της απόλυτης απόκρυψης μέχρι το φόνο των μνηστήρων θα υποστεί αναγκαστικά τροποποίηση ακριβώς από λόγους τακτικής, όπως θα δούμε. Ο Οδυσσέας και πριν να τον μεταμορφώσει η Αθηνά παίζει το παιχνίδι της απόκρυψης καθώς, όπως είπαμε πριν, διηγείται μια ψεύτικη ιστορία στη θεά. Μαζί

4. Β.Γ. Προπ, Μορφολογία του Παραμυθιού, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1987, σελ. 66 εξ.

καταρτίζουν πάντως το σχέδιο ή προβληματίζονται, πώς θα εξοντώσει ο Οδυσσέας τους μνηστήρες.

Η μεταμόρφωσή του ώστε να μην αναγνωριστεί, εξηγείται εδώ και οφείλεται σε συνωμοτικούς λόγους: για να υπομείνει τις δυσκολίες και να ετοιμάσει τη μνηστηροφονία. Εντύπωση προκαλεί μια έκφραση της Αθηνάς (στ. 335 εξ.), που δεν ταιριάζει με την υπόλοιπη συζήτησή τους για το φόνο των μνηστήρων, ότι δηλ. ο Οδυσσέας δεν ενδιαφέρεται παρά μόνο και πριν απ' όλα να δοκιμάσει την πίστη της γυναίκας του. Αυτή η έκφραση, όσο και αν έχει στηρίγματα σε άλλα σημεία του έπους (βλ. κάτω για αναφορές στη Νέκυια), στενεύει ωστόσο τις προθέσεις του Οδυσσέα, παρόλο που η δικιμασία της πίστης φαίνεται παραδοσιακό τυπολογικό στοιχείο. Πάντως η Αθηνά δεν το δικαιολογεί, γιατί εξαίρει μόνο αυτή τη φροντίδα του ήρωα και παραβλέπει το σκοπό του για τιμωρία των μνηστήρων. Για το λόγο αυτό οι στίχοι φάνηκαν ύποπτοι στους κριτικούς. Πέρα από αυτό, το θέμα είναι ωστόσο σοβαρό, γιατί σχετίζεται τόσο με τη σειρά του αναγνωρισμού του Οδυσσέα από την Πηνελόπη (: μετά το φόνο των μνηστήρων, σε όλους τους άλλους πριν), όσο και με την πολιορκία της από τους μνηστήρες και την προβληματική που αναπτύσσει η Αθηνά στο γνωστό λόγο της ως Μέντης στον Τηλέμαχο στην ραψ. α και σε συχνές εκφράσεις της ίδιας της Πηνελόπης σχετικά με δεύτερο γάμο, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Η απόκρυψη λοιπόν του Οδυσσέα και η πορεία του αναγνωρισμού του από την αρχή του σχεδιασμού με την Αθηνά αποτελούν στοιχεία τακτικής για την επιτυχία της εξόντωσης των μνηστήρων. Είναι εύλογο να δεχτούμε ότι στην ραψ. ν ο αναγνωρισμός δεν τοποθετείται πριν από το φόνο τους για να μην κινδυνεύσει να αποκαλυφθεί ο Οδυσσέας και το σχέδιο. Όμως με ποιούς θα το πραγματοποιούσε; Το ερώτημα θα τεθεί μετά ή το κατανόησαν σιωπηρά Αθηνά και Οδυσσέας και γι' αυτό άρχισε ο σταδιακός αναγνωρισμός πριν από τη μνηστηροφονία με τροποποίηση του αρχικού σχεδίου. Να δούμε σε ποιούς έγινε η αποκάλυψη και γιατί.

3. Πρώτα συντελείται η φανέρωση τού Οδυσσέα στον Τηλέμαχο στη ραψ. π, στην καλύβα του χοιροβοσκού Εύμαιου. Ο Οδυσσέας έρχεται εδώ με συμβουλή της Αθηνάς (ν 404 εξ.), με τη δικαιολογία ότι ο χοιροβοσκός αγαπάει τον Τηλέμαχο και την Πηνελόπη και φροντίζει την περιουσία του Οδυσσέα. Η καλύβα του Εύμαιου είναι λοιπόν ένας χώρος φιλικός προς τον Οδυσσέα μακριά από την επίδραση των μνηστήρων και θα λέγαμε ελεύθερος. Εδώ έρχεται επίσης και ο Τηλέμαχος για να αποφύγει την ενέδρα των μνηστήρων.

Μιά και ο Εύμαιος ήταν πρόσωπο εμπιστοσύνης, και αυτό το διαπίστωσε ο Οδυσσέας, θα ήταν φυσικό να του αποκαλυφθεί εκεί. Ωστόσο

προηγείται η φανέρωση στον Τηλέμαχο και ακολουθούν Ευρύκλεια και Εύμαιος (και Φιλοτίος), γιατί υπάρχει μια σειρά από λόγους που κάνουν αναγκαίο να προηγηθεί ο αναγνωρισμός από τον Τηλέμαχο. Όπως επίσης υπάρχουν πολλά στοιχεία που κάνουν δεσμευτική τη φανέρωση στο γιό του στο σημείο αυτό και τοπικά και χρονικά. Δηλαδή δεν θα μπορούσε ο αναγνωρισμός να γίνει αλλού.

Ο Οδυσσεάς πρέπει να αποκαλυφθεί πρώτα-πρώτα στον Τηλέμαχο γιατί:

α. Ο Τηλέμαχος ως γιός του βασιλιά πρέπει να συνεργήσει στην κατάστρωση του σχεδίου και να πάρει το μέρος της ευθύνης του, μια και ο Οδυσσεάς δεν μπορεί ακόμα, ως ζητιάνος, να κινηθεί άνετα στο παλάτι. Η ευθύνη αυτή είναι μέρος της ανδρωσής του και μια επέκταση της Τηλεμάχειας και σύνδεσή της με την υπόλοιπη Οδύσεια και ιδίως τη μνηστηροφονία, που θα λύσει τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν και υπάρχουν από την αρχή του έπους, ιδίως σχετικά με το πρόβλημα της εξουσίας που αφορά και τον Τηλέμαχο.

β. Μετά το ταξίδι του στην Πύλο και τη Σπάρτη, στο οποίο βέβαια δεν έμαθε τίποτα για τον πατέρα του, έχει συντελεσθεί η ανδρωσή του. Στη ραψωδία α 95 η Αθηνά στο λόγο της στον Όλυμπο αναφέρει ότι το ταξίδι αυτό θα έφερνε δόξα στον Τηλέμαχο, δηλ. θα τον έκανε γνωστό και θα τον ωρίμαζε. Συνεπώς ο Τηλέμαχος μετά από το ταξίδι και μάλιστα μετά από την αποτυχημένη προσπάθεια των μνηστήρων να τον σκοτώσουν στην ενέδρα, είναι ευαισθητοποιημένος και αποφασιστικός να συγκρουσθεί μαζί τους. Πράγμα που φαίνεται στην αυτοπεποίθηση με την οποία συμπεριφέρεται απέναντί τους. Το κύρος αυτό ως χαρακτηριστικό της ανδρωσής του είναι απαραίτητο για να μπορέσει να επιβεβαιώσει την εξουσία του στο παλάτι, όσο λείπει ο Οδυσσεάς ή δεν έχει φανερωθεί, εκπροσωπώντας τον. Αυτό είναι ακόμα περισσότερο απαραίτητο όσο τα πράγματα σφίγγουνε γύρω από την Πηνελόπη, γιατί τα χρονικά όρια για τον αναγκαστικό γάμο έχουν στενέψει και ο Τηλέμαχος πρέπει να μπορεί να χειρίζεται τις καταστάσεις με αίσθηση υπεροχής. Το κύρος της ανδρωσης μπορεί να το εξωτερικεύσει ο Τηλέμαχος με τη γνώση της επιστροφής του Οδυσσεά. Ήδη στη ραψ. β είχε μιλήσει ανοιχτά ενάντια στους μνηστήρες όταν ακόμα δεν είχε παρά μόνο την παρότρυνση της Αθηνάς για το ταξίδι. Τώρα πολύ περισσότερο μπορούσε να συμπεριφερθεί επιβλητικά γνωρίζοντας ότι ο Οδυσσεάς έχει γυρίσει και έχοντας συμφωνήσει το σχέδιο της μνηστηροφονίας. Ο αναγνωρισμός λοιπόν στο σημείο αυτό λειτουργεί και ψυχολογικά στον Τηλέμαχο να τον παρακινήσει να πάρει πρωτοβουλίες. Ακόμα, μετά τον αναγνωρισμό γίνεται πιο εύκολη η είσοδος και η κίνηση του Οδυσσεά-ζητιάνου στο παλάτι (με τη βοήθεια και υποστήριξη του Τη-

λέμαχου) για να μαζέψει πληροφορίες και να διαπιστώσει, ποιοί είναι εχθροί και ποιοί φίλοι, και να σταθμίσει το συσχετισμό των δυνάμεων για την τελική σύγκρουση. Αυτό το τελευταίο αναφέρεται συχνά, ακόμα και μετά τον αναγνωρισμό του από την Ευρύκλεια.

Έτσι με την εποπτεία του πεδίου μέσω του Τηλέμαχου το σχέδιο της μνηστηροφονίας θα εξελιχθεί ομαλά και εκ του ασφαλούς και χωρίς τον κίνδυνο να αναγκαστεί ο Οδυσσέας να συγκρουστεί πρόωρα. Ο λόγος λοιπόν της επιλογής του τόπου και του χρόνου από τον ποιητή είναι η κατάλληλη στρατηγική στιγμή. Από την άποψη αυτή το κριτήριο του ποιητή να την συνθέσει εδώ φανερώνει ότι στηρίζεται περισσότερο στα πραγματικά δεδομένα των συνθηκών της Οδύσσειας, όπως εξελίσσονται στο μύθο του ποιητή και λιγότερο σε αφηγηματικές επιδιώξεις μιας γενικότερης τυπολογίας γενικών μυθολογικών τύπων.

Με τον αναγνωρισμό από τον Τηλέμαχο μπορεί να αρχίσει να πραγματοποιείται το σχέδιο της μνηστηροφονίας, γιατί έχει πια κοινοποιηθεί (έστω μόνο στον Τηλέμαχο) και θα αρχίσουν συγκεκριμένες ενέργειες στην πράξη. Ακόμα ο αναγνωρισμός αυτός θα αποτελέσει την αφετηρία και των άλλων, έστω και με απόσταση, έστω και αν οι άλλοι είναι απλοί συνεργοί (Ευρύκλεια, υπηρέτες). Το βάρος του σχεδίου το έχουν ο Οδυσσέας και ο Τηλέμαχος. Γι' αυτό έπρεπε ο αναγνωρισμός να είναι άμεσος, από την αρχή της συνάντησής τους, γιατί έχει αποφασιστική στρατηγική σημασία. Στο σημείο αυτό όμως μια συμπληρωματική παρατήρηση. Η άμεση αποκάλυψη στον Τηλέμαχο δημιουργεί ένα προβληματισμό. Στην καλύβα του Εύμαιου ο Οδυσσέας συγκεντρώνει όλες τις δυνατές πληροφορίες που θα χρειασθεί στο σχέδιο της μνηστηροφονίας. Πληροφορίες για την κατάσταση στο παλάτι, τη συμπεριφορά των μνηστήρων. Η Αθηνά στη ραψ. ν είχε αναφερθεί στην Πηνελόπη εκφράζοντας συγχρόνως την υποψία ότι ο Οδυσσέας ενδιαφέρεται μόνο να διαπιστώσει την πίστη της γυναίκας του (συνεπώς είχε αμφιβολίες γι' αυτό). Εδώ από τη διεξοδική συζήτηση με τον Εύμαιο τονίζεται από τον χοιροβοσκό η αφοσίωση της. Ο Οδυσσέας επί πλέον διαπιστώνει στην πράξη την πίστη του Εύμαιου επιβεβαιώνοντας τις πληροφορίες της Αθηνάς. Και τέλος συναθροίζει και άλλα στοιχεία από την κατάσταση στο νησί και το παλάτι που ενισχύουν το μίσος του για τους μνηστές και σταθεροποιούν την απόφασή του να τους εξοντώσει. Δεν γίνεται όμως καθόλου λόγος για τις διαθέσεις του Τηλέμαχου, όταν μάλιστα, όπως διατυπώνεται στη ραψ. α και με την είσοδό του στην ενηλικίωση, θα είχε δικαιώματα στο θρόνο ως διάδοχος. Μιά τέτοια ενδεχόμενη προοπτική δεν θίγεται παρά μόνο στο λόγο της Αθηνάς - Μέντη στη ραψ. α και μόνο σε περίπτωση θανάτου ή τελικής κήρυξης της αφάνειας του Οδυσσέα. Ούτε σκέψη βέβαια ότι θα μπορούσε προς στιγμήν να δρά-

σει έξω από τη δοσμένη νομιμότητα του παλατιού, δηλ. να διεκδικήσει την εξουσία από τον πατέρα του. Όπως π.χ. ο ποιητής παίζει στις δυνατότητες της εξέλιξης του μύθου με τη σκέψη ενός δεύτερου γάμου της Πηνελόπης, που θα ήταν έξω από μιά τέτοια νομιμότητα (όπως τη δέχεται η δοσμένη εκδοχή του μύθου).

Βέβαια στη ραψ. ν η Αθηνά αναφέρεται μόνο στον Οδυσσέα ως εκτελεστή της μνηστηροφονίας (και στη δική της συμπάρασταση: βλ. στ. 375-381 με στ. 393-394, όπου χρησιμοποιεί μάλιστα και πληθυντικό: πενώμεθα!). Ο Τηλέμαχος αποσιωπάται. Και ας πούμε ότι εκεί η Αθηνά μιλάει γενικά. Στην καλύβα όμως του Εύμαιου, όπου πια σχηματίζεται η τελική εικόνα πριν από την αποκάλυψη στον Τηλέμαχο, ο γιός του Οδυσσέα παρουσιάζεται υπεράνω πόσης υποψίας. Το αντίθετο μάλιστα: με το ταξίδι του και μετά από αυτό δείχνει πόσο έχει ήδη στρατευθεί στον αγώνα ενάντια στους μνηστήρες. Εκ προοιμίου λοιπόν υπάρχει εμπιστοσύνη για τις διαθέσεις του. Αυτό είναι απαραίτητο για να μπορεί να προχωρήσει άμεσα ο αναγνωρισμός και να αρχίσει να κινείται το σχέδιο της μνηστηροφονίας, όπως είπαμε.

Ωστόσο όταν ο Εύμαιος θέλει να του εμπιστευθεί τον Οδυσσέα, ο Τηλέμαχος αισθάνεται αδύναμος και χωρίς κύρος να τον προστατεύσει και αμφιβάλει, αν μπορεί και η μητέρα του, γιατί βρίσκεται σε δίλημμα, αν θα μείνει ή θα παντρευτεί και θα φύγει. Αυτά όμως αποτελούν δισταγμούς όχι αρνητική διάθεση απέναντι στον Οδυσσέα για τον οποίο μίλησε με αγάπη λίγους στίχους πριν. Από την πλευρά αυτή λοιπόν, της εμπιστοσύνης, δεν υπάρχει πρόβλημα και έτσι μπορεί να ξεκινήσει άμεσα ο αναγνωρισμός. Μόλις σπομαχρυνθεί ο Εύμαιος, για να μην το μύθει ακόμα. Πρέπει τόσο η φανέρωση του Οδυσσέα όσο και το σχέδιο της μνηστηροφονίας να μείνουν μεταξύ τους.

Η αμεσότητα του αναγνωρισμού και η χωρίς χρονοτριβή έναρξη του σχεδίου της μνηστηροφονίας προσδιορίζονται λοιπόν από τις συγκεκριμένες συνθήκες: ο Τηλέμαχος γυρίζοντας από το ταξίδι του (στο οποίο έμαθε ότι ήταν να μάθει για τον πατέρα του, δηλ. τίποτα) πρέπει να δράσει ενάντια στους μνηστήρες, και να παντρέψει ίσως τη μητέρα του σύμφωνα με τις συνέπειες του ταξιδιού (στο οποίο πάντως έχει διαπιστωθεί η απάνεια του Οδυσσέα, μια και με τη συμπλήρωση είκοσι χρόνων δεν έχει ακουστεί τίποτα, και αυτό από την πλευρά του Τηλέμαχου, όταν γυρίζει στην Ιθάκη και πριν να συναντήσει τον Οδυσσέα), και όπως τα είχε συζητήσει ή τον είχε συμβουλευσει η Αθηνά στη ραψ. α 289 εξ. Ο Οδυσσέας πρέπει να αποτρέψει μια τέτοια εξέλιξη και αναγκαστικά πρέπει αμέσως να του αποκαλυφθεί για να κάνουν κοινό σχέδιο, βασικά ενάντια στους μνηστήρες αλλά και για το θέμα της Πηνελόπης. Όταν θα μάθει ο Τηλέμαχος ότι ο Οδυσσέας γύρισε, δεν θα ισχύει φυσικά να παντρέψει τη μητέρα του.

Ο αναγνωρισμός από τον Τηλέμαχο γίνεται λοιπόν σε ένα κομβικό σημείο: ο Οδυσσέας γυρίζει στην πατρίδα, βγαίνοντας από την αφόνειά του και ο Τηλέμαχος ολοκληρώνοντας το ταξίδι του μπαίνει στην άνδρωσή του και έχει περιβληθεί με κύρος. Το ότι αυτή τη σημασία είχε τελικά το ταξίδι στη σύνθεση του έπους, το αντιλαμβάνεται τώρα ο ακροατής, αφού στο μεταξύ άκουσε ότι ο Τηλέμαχος δεν έμαθε τίποτα για τον Οδυσσέα στην Πύλο και στη Σπάρτη.

Πριν να πραγματοποιηθεί ο αναγνωρισμός και ενώ παρευρίσκεται ακόμα ο Εύμαιος, από τα πρώτα πράγματα που ρωτάει ο Τηλέμαχος (π 33) είναι αν η μητέρα του είναι ακόμα στο παλάτι ή παντρεύτηκε ήδη και έφυγε με κάποιον από τους μνηστήρες. Θα δούμε και στη συνέχεια την προβληματική στο θέμα του ενδεχόμενου δεύτερου γάμου της Πηνελόπης. Στο σημείο που βρίσκεται ο Τηλέμαχος, σύμφωνα με τα λόγια της Αθηνάς στην α μάλλον θεωρεί χαμένο τον πατέρα του, όπως είπαμε, και πρέπει να παντρεύει τη μητέρα του. Το να παντρεύτηκε όμως στο τόσο μικρό διάστημα του ταξιδιού του είναι μάλλον μια σκέψη φόβου, διαφορετικά είναι περίεργη η ερώτησή του. Σ' αυτήν επηρεάστηκε από τα λόγια της Αθηνάς (ο 15), όταν στην Σπάρτη τον παρακίνησε για άμεση επιστροφή, μήπως ο πατέρας της Πηνελόπης και τα αδέρφια της την πείσουν να παντρευτεί. Πάντως ακόμα και αν επρόκειτο για μια κίνηση ψυχολογικού επηρεασμού του Τηλέμαχου από την Αθηνά, το ότι ο Τηλέμαχος θα μπορούσε να υπολογίζει ή να υποθέσει ένα τέτοιο ενδεχόμενο δείχνει ότι υπήρχε κάποιο πρόβλημα, που όμως θα δούμε πιο κάτω επηρέασε τη σειρά και την επιλογή της χρονικής στιγμής του αναγνωρισμού από την Πηνελόπη.

Αυτή η ερώτηση του Τηλέμαχου ενισχυμένη και με την παρατήρηση λίγους στίχους μετά (π 73 εξ.), ότι η Πηνελόπη έχει δίλημμα να μείνει ή να παντρευτεί και να φύγει, δημιουργεί σκέψεις στον Οδυσσέα. Ωστόσο επανειλημμένα άκουσε από τον Εύμαιο πόσο η Πηνελόπη θρηνεί για την απουσία του Οδυσσέα και πόσο πιστή του μένει. Από τον συνδυασμό των δύο θα έπρεπε ωστόσο να συμπεράνει ο Οδυσσέας ότι ο ενδεχόμενος γάμος δεν θα οφειλόταν τόσο στις πραγματικές διαθέσεις της Πηνελόπης, όσο σε αναπόφευκτες, αντικειμενικές συνθήκες επίβολής γάμου, ως αποτέλεσμα εφαρμογής κάποιων διαρρυθμίσεων στις σχέσεις εξουσίας στο νησί. Πάντως και αυτό επιβάλλει να συντομευθεί το σχέδιο της μνηστηροφονίας, συνεπώς και του αναγνωρισμού και της αποκάλυψης στον Τηλέμαχο.

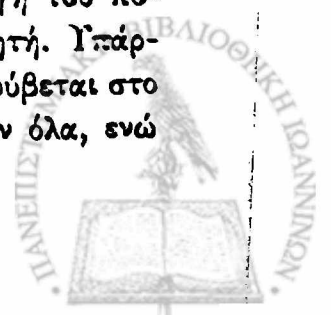
Για τον αναγνωρισμό, τον οποίο προκαλεί η Αθηνά, συντελείται η πρώτη μεταμόρφωση του Οδυσσέα στην κανονική μορφή. Κανονικά δεν θα χρειαζόταν, αφού ο Τηλέμαχος δεν τον είχε γνωρίσει, γιατί ήταν μωρό όταν έφυγε ο Οδυσσέας. Αντίθετα, από όσα λέει ο ποιητής, δεν φαίνεται να παίρνει τη φυσική του μορφή στους άλλους αναγνωρισμούς (εκτός από την

περίπτωση στον Λαέρτη, όπου είχε πάρει τελεσίδικα την πραγματική του μορφή). Τουλάχιστον ως σημεία αναγνωρισμού χρησιμοποιούνται πειστήρια: η ουλή στο πόδι για την Ευρύκλεια και τους υπηρέτες (Εύμαιο, Φιλοίτιο) και χαρακτηριστικά του κοιτώνα και του κρεβατιού για την Πηνελόπη. Αυτά θα λέγαμε ότι αποτελούν και γενικά στοιχεία αναγνωρισμού στους μύθους και ως παραδοσιακά στοιχεία χρησιμοποιούνται από τον ποιητή. Άλλωστε σε σταδιακούς, επιμερισμένους αναγνωρισμούς, όταν υπάρχουν παρόντα και άλλα πρόσωπα που δεν πρέπει ακόμα να τον αναγνωρίσουν (Πηνελόπη στον αναγνωρισμό από την Ευρύκλεια, υπηρέτες από τον Εύμαιο), η μεταμόρφωση θα συνεπαγόταν τον κίνδυνο να αναγνωρισθεί πρόωρα και να κινδυνεύσει το σχέδιο της μνηστηροφονίας.

Η χρησιμοποίηση αντίθετα τέτοιων πειστηρίων για τον Τηλέμαχο δεν θα είχε νόημα, γιατί δεν υπήρξε κοινή ζωή, κοινές αναμνήσεις και συνεπώς κοινά σημεία αναφοράς. Η μεταμόρφωση χρησιμοποιείται όχι για να τον αναγνωρίσει ο Τηλέμαχος από τη μορφή του (στην αρχή τον θεωρεί κάποιον θεό!), αλλά για να προκληθεί η προσοχή και η έκπληξή του. Τελικά η αποδοχή της ταυτότητας του Οδυσσέα γίνεται με τη δεύτερη προσπάθεια και με τη διαβεβαίωση με λόγια. Μετά την αποκάλυψη στον Τηλέμαχο και με τη υπόσχεση βοήθειας από την Αθηνά καταρτίζει ο Οδυσσέας το σχέδιο της μνηστηροφονίας με λεπτομέρειες και ιδίως για τις ενέργειες του Τηλέμαχου που θα έχουν ουσιαστική σημασία.

4. Το δεύτερο πρόσωπο που αναγνωρίζει τον Οδυσσέα είναι η Ευρύκλεια, η γριά υπηρέτρια και παραμάνα του Οδυσσέα. Ο Οδυσσέας βρίσκεται ήδη στο παλάτι, με τη μορφή ζητιάνου πάλι. Έχει προηγηθεί συνομιλία με την Πηνελόπη, όπου η γυναίκα του διατρανώνει τη λύπη της για την απουσία του συζύγου, και την πίστη της σ' αυτόν. Διηγείται διεξοδικά για την κατάσταση, αναφέρει ότι ήταν επιθυμία του Οδυσσέα, αν δεν έχει γυρίσει όταν ενηλικιωθεί ο Τηλέμαχος, να ξαναπαντρευτεί και να φύγει από το παλάτι (: ρύθμιση της εξουσίας προς όφελος του Τηλέμαχου, ο θρόνος μένει κληρονομικά στην οικογένεια). Παρουσιάζει τέλος ως αναπόφευκτο το γάμο κάτω από την πίεση, αλλά χωρίς τη δική της θέληση. Ο Οδυσσέας διηγείται πάλι μια ψεύτικη ιστορία. Όταν η Πηνελόπη δίνει εντολή να του πλύνουν τα πόδια, ο Οδυσσέας ζητάει αποκλειστικά γριά υπηρέτρια, με το δικαιολογητικό, όπως το εκφράζει μετά η Ευρύκλεια, ότι οι νέες τον κακομεταχειρίστηκαν. Η προτίμηση μπορεί ακόμα να προέρχεται από λόγους συναισθηματικούς, για την παλιά του παραμάνα ή με τη σκέψη και την ενδόμυχη επιθυμία να τον γνωρίσει από την πληγή του ποδιού του: αυτό πάντως απαιτεί η οικονομία της πλοκής του ποιητή. Υπάρχει ωστόσο μια διλημματική κατάσταση, καθώς ο Οδυσσέας κρύβεται στο σκοτάδι από φόβο μήπως του αγγίξει την πληγή και φανερωθούν όλα, ενώ

από την άλλη με το να ζητάει μόνο αυτή επιδιώκει να γίνει ο αναγνωρισμός. Χωρίς να το υποπτεύεται και η Πηνελόπη ωθεί προς τον αναγνωρισμό με την παρατήρηση ότι ο ξένος έχει όμοια πόδια και χέρια με τον Οδυσσέα. Ο φόβος του Οδυσσέα ήταν φυσικά μήπως η Πηνελόπη καταλάβει κάτι, γι' αυτό αντιδρά έντονα όταν τον αναγνώρισε η Ευρύκλεια και την απειλεί με θάνατο, αν γίνει κάτι γνωστό. Ο αναγνωρισμός λοιπόν φαίνεται τυχαίος αν και στην πραγματικότητα τον προκάλεσε ο Οδυσσέας, όμως υπό όρους, να γίνει αντιληπτός μόνο από την Ευρύκλεια. Της αποκαλύπτεται γιατί θα την χρησιμοποιήσει αργότερα ως έμπιστο πρόσωπο για να κλείσει τα δωμάτια, όταν θα άρχιζε η επίθεση, ώστε να μην υπάρξει βοήθεια από το εσωτερικό του παλατιού προς τους μνηστήρες. Έτσι εξασφαλίζεται μια σύνδεση με το παλάτι, απαραίτητη πριν από τη μνηστηροφονία.

5. Εκτός από την Ευρύκλεια για τον έλεγχο του γυναικωνίτη την ώρα της επίθεσης ο Οδυσσέας κρίνει ότι θα χρειασθεί και πρόσωπα για να αποκλείσει και από έξω το χώρο της σύγκρουσης όπως και ένα συνεργό για να τον διευκολύνει να παρέμβει και ο ίδιος στη δοκιμασία του τόξου. Γι' αυτό χρειάζεται τον Εύμαιο να του φέρει το τόξο παρά τις διαμαρτυρίες των μνηστήρων. Πρέπει όμως να τον γνωρίσει και να γίνει και ο χοιροβοσκός μέτοχος της επιχείρησης. Η αποκάλυψη γίνεται λίγο πριν από την επίθεση και όχι πιο πριν, όταν ο Οδυσσέας βρισκόταν στην καλύβα του Εύμαιου. Η Αθηνά είχε στείλει τον Οδυσσέα εκεί με τη διαβεβαίωση της αφοσίωσης του Εύμαιου στον Οδυσσέα. Ο Οδυσσέας δέχτηκε την πληροφορία της Αθηνάς για τον Εύμαιο γιατί δεν είχε λόγο να την αμφισβητήσει. Από τη συνέχεια γνωρίζουμε ότι διαπιστώνει σιγα-σιγά τις διαθέσεις του χοιροβοσκού καθώς και ο ίδιος τον δοκιμάζει: π.χ. χαίρεται που φροντίζει τα ζώα του όταν ξεσπάει καταιγίδα και όταν του ζητάει τη χλαίνη του ο Εύμαιος του την δίνει πρόθυμα. Αλλά και ο χοιροβοσκός εκφράζει τη λύπη του για την απουσία του Οδυσσέα και την πίστη του σ' αυτόν. Ωστόσο τότε δεν προχώρησε ο Οδυσσέας στην αποκάλυψή του παρά πολύ αργότερα, όταν σχεδόν συγχρόνως αποκαλύπτεται σε όλους. Με δοσμένη την πίστη του Εύμαιου φαίνεται ότι η μη αποκάλυψη του Οδυσσέα έγκαιρα σ' αυτόν δεν οφείλεται σε ιδιαίτερους λόγους προφύλαξης και συνωμοτικότητας. Και δεν μπορούμε να πούμε ότι δεν του αποκαλύπτεται γιατί δήθεν η μνηστηροφονία είναι υπόθεση μόνο της οικογένειας ή τουλάχιστον του Οδυσσέα και του Τηλέμαχου, που θίγονται άμεσα από τη συμπεριφορά των μνηστήρων και δεν αφορά τους υπηρέτες. Τελικά ο Οδυσσέας τους χρειάζεται και τους χρησιμοποιεί εγκαίρως, πριν από την επίθεση και τους αναθέτει μάλιστα αποστολές. Αν θα πεί κανείς ότι έπρεπε πρώτα να διερευνήσει τα αισθήματά τους, παρατηρούμε ότι ο Οδυσσέας ενδιαφέρθηκε πρώτιστα να επισημάνει τους άπιστους υπηρέτες που τους τιμώρησε. Ήθελε να εξασφαλίσει

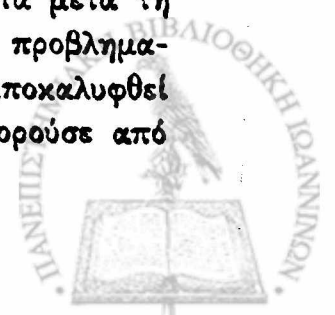
τα νώτα του και δεν έτρεφε αυταπάτες ότι θα τον δεχτούν όλοι. Γι' αυτό και η τακτική της απόκρυψης.

Νομίζω ότι η μη αποκάλυψη στον Εύμαιο από την αρχή ή σχεδόν από την αρχή δεν οφείλεται σε λόγους τακτικής που δεν φαίνονται να αποκαλύπτονται από τα στοιχεία της αφήγησης, αλλά εντάσσεται σε μια «τελετουργική» διαδικασία, όπου προηγούνται τα κύρια πρόσωπα και κατ' εξοχήν ο Τηλέμαχος.

Παρόλο λοιπόν που είχε αρκετή ευκαιρία να διαπιστώσει τα αισθήματα του Εύμαιου καθυστερεί να του αποκαλυφθεί. Η αναβολή φαίνεται ότι υπαγορεύτηκε από τη μια από την εντολή της Αθηνάς να μην αποκαλυφθεί σε κανένα πριν από τη μνηστηροφονία. Για την αναγκαιότητα να γίνει εξαίρεση της εντολής και ιδίως για τον Τηλέμαχο μίλησα αρκετά προηγουμένως. Από την άλλη προσδιορίστηκε η καθυστέρηση από μια γενική τακτική να προβληθεί στο σχέδιο μόνο ο Οδυσσέας και ο Τηλέμαχος. Μια όμως που όλα τα στοιχεία δείχνανε ότι ο Εύμαιος ήταν πρόσωπο εμπιστοσύνης, και αυτό το διαπίστωσε νωρίς ο Οδυσσέας τείνω να δω ακόμα την αναβολή αυτή ως ένα τρόπο αφηγηματικής τεχνικής κατά τον οποίο ο ποιητής επιδιώκει μια δραματοποίηση με συγκέντρωση της εξέλιξης στην τελική στιγμή: ο ήρωας αποκαλύπτεται προς το τέλος πριν από την τελική σύγκρουση. Το συχνό αυτό μυθικό θέμα επηρέασε τη διαδικασία αποκάλυψης στον Εύμαιο. Εδώ έχουμε λοιπόν μια απόκλιση από τα πραγματικά δεδομένα και προσαρμογή προς γενικά τυπολογικά στοιχεία. Από την άλλη πλευρά η ταχύτητα με την οποία γίνεται η αποκάλυψη στον Εύμαιο και τον Φιλοίτιο, με δύο λέξεις στην αυλή, δικαιολογείται από τη θέση του Οδυσσέα. Βρίσκεται μέσα στη ροή των γεγονότων. Η δοκιμασία του τόξου είναι η ευκαιρία της επέμβασης, γιαυτό η αποκάλυψη στους δύο υπηρέτες πρέπει να είναι άμεση για να υπάρξει και αποφασιστική βοήθεια για την απομόνωση του χώρου και αποκλεισμό βοήθειας, όπως αναφέρθηκε πριν.

Δεν θα ασχοληθώ με την αποκάλυψη στο Λαέρτη, γιατί είναι χωρίς προβλήματα και βρίσκεται στην περιφέρεια ή έξω από τη σχέση αναγνωρισμός και μνηστηροφονία και περνάω αμέσως στην αποκάλυψη του Οδυσσέα στην Πηνελόπη.

6. Ο αναγνωρισμός από την Πηνελόπη και το ξανασιμίξιμο των δύο συζύγων είναι η αποκορύφωση του έπους, το τέλος του δίπλα στη μνηστηροφονία και το όραμα που συνόδευε τον Οδυσσέα σ' όλα τα χρόνια των περιπλανήσεων. Και ωστόσο συντελείται τελευταίος και μάλιστα μετά τη μνηστηροφονία. Αυτό είναι σημαντικό και παρουσιάζει κάποιο προβληματισμό που πρέπει να μας απασχολήσει. Το να αποφεύγει να αποκαλυφθεί ο Οδυσσέας στη γυναίκα του πριν από τη μνηστηροφονία θα μπορούσε από

πρώτη ματιά να σημαίνει ότι δεν της έχει εμπιστοσύνη και ότι δεν θα ήθελε συνεπώς να διακινδυνεύσει. Αναφέρθηκε κιόλας η έκφραση της Αθηνάς στη ραψ. ν 336, ότι ο Οδυσσέας ενδιαφέρεται μόνο να δοκιμάσει την Πηνελόπη, που σημαίνει ότι υπάρχει από μέρους του κάποια υποψία για την πίστη της και αυτό σχετίζεται με την όλη κατάσταση της πολιορκίας της από τους μνηστήρες και με την προβληματική που εκφράζει ο λόγος της Αθηνάς-Μέντη στον Τηλέμαχο στη ραψ. α, αλλά και τα πρώτα λόγια του Τηλέμαχου μόλις έφτασε στο καλύβι του Εύμαιου, που είδαμε πριν. Όμως ήδη στη Νέκυια (λ 175 εξ.) ο Οδυσσέας ρωτάει το είδωλο της μητέρας του αν του έχει μείνει πιστή η Πηνελόπη και παίρνει κατηγορηματικά θετική απάντηση. Ανάλογη είναι και η κρίση του Αγαμέμνονα (λ 445 εξ.).

Βέβαια, όπως είπαμε αναφέροντας την προβληματικότητα των στίχων με τα λόγια της Αθηνάς στη ραψ. ν, μπορεί η Πηνελόπη να βρίσκεται σε ένα δίλημμα, όπως το έχει εκφράσει και η ίδια σε διάφορες περιπτώσεις. και να δεχθεί τελικά ένα γάμο κάτω από την πίεση των καταστάσεων κα' αντίθετα από τις επιθυμίες της. Όπως και να έχει το πράγμα, μια αποκάλυψη του Οδυσσέα πριν από τη μνηστηροφονία θα μπορούσε να προδοθεί από ψυχολογική αδυναμία και μέσα στη χαρά της Πηνελόπης. Αυτό, που δεν νομίζω ότι ηγεμονεύει στη σκέψη του ποιητή, θα δικαιολογούσε ίσως μια απλή αναβολή για λόγους τακτικής, αλλά όχι μια δοκιμασία πίστης και αφοσίωσης. Συνεπώς οι αμφιβολίες του Οδυσσέα, παρόλες τις διαβεβαιώσεις για το αντίθετο από όλες τις πλευρές, σχετίζονται όχι με τα πράγματα και τις διαθέσεις της Πηνελόπης και δεν έχουν ψυχολογική σημασία, αλλά είναι ενταγμένες από τον ποιητή στην αφηγηματική διαλεκτική και τη δόμηση του μύθου, όπως τον διαμορφώνει ο ίδιος. Και από τα λόγια του Τηλέμαχου όμως, όπως αναφέραμε, προκύπτει ότι υπάρχει κάποιο πρόβλημα, ή μάλλον περισσότερα προβλήματα. Ας τα αναφέρουμε συνοπτικά:

Ο ενδεχόμενος δεύτερος γάμος της Πηνελόπης σχετίζεται με το πρόβλημα της διάθεσης της εξουσίας στο νησί⁵. Υπάρχουν δύο προοπτικές. Ή είναι φορέας εξουσίας μέσα στο παλάτι, οπότε όποιος την παντρευτεί παίρνει το θρόνο ή φεύγει με το γάμο για να ελευθερώσει τα κληρονομικά δικαιώματα του Τηλέμαχου. Το δεύτερο περιέχεται στην εντολή του Οδυσσέα να παντρευτεί σε ενδεχόμενο δικό του θάνατο και με την ενηλικίωση του Τηλέμαχου. Αν τελικά παντρευτεί η Πηνελόπη, κατά την πρώτη προοπτική, νομιμοποιείται ο νέος σύζυγος και ο παλιός ή ο Τηλέμαχος χάνουν την εξουσία. Αν έσπευδε να της αποκαλυφθεί ο Οδυσσέας και γινόταν ευρύτερα γνωστή η επιστροφή του, με δοσμένη μια αμφιβολία για τις διαθέ-

5. Βλ. σημ. 1 πριν.

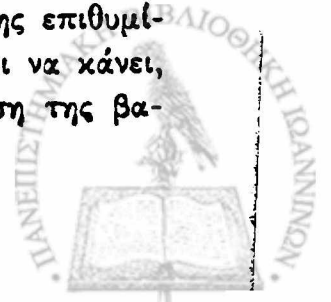
σεις της (όπως το βλέπει ο Οδυσσέας) και με το ενδεχόμενο να μπορεί η Πηνελόπη να μεταβιβάσει την εξουσία στον δεύτερο σύζυγό της (έστω και αν δεν έχει αποδειχθεί ο θάνατός του πρώτου), θα ανακοπτόταν το σχέδιο της μνηστηροφονίας, καθώς ο Οδυσσέας δεν θα είχε υποστήριξη για μια μετωπική σύγκρουση: αυτή την υποστήριξη προσπαθεί εναγώνια να διαπιστώσει σε όλες τις συζητήσεις. Αυτά όλα σημαίνουν ότι στο βάθος ο Οδυσσέας υπολογίζει με αστάθμητους παράγοντες, έστω και έξω από τη θέληση της Πηνελόπης.

Ο ποιητής λοιπόν στην περίπτωση αυτή ενσωματώνει και μια άλλη γραμμή, το ενδεχόμενο να πραγματοποιηθεί αναπόφευκτα ο δεύτερος γάμος (με ή χωρίς τη θέληση της Πηνελόπης) για να προσδώσει μεγαλύτερη δραματικότητα. Αυτό όμως θα δικαιολογήσει την αναβολή του αναγνωρισμού μετά τη μνηστηροφονία. Στην περίπτωση αυτή θα υπήρχε λοιπόν μια αντικειμενική αναγκαιότητα, που θα ωθούσε την Πηνελόπη σε γάμο. Γι' αυτό η κατάστασή της παρουσιάζεται διλημματική: από τη μια διατρέχει όλη την Οδύσεια η νοσταλγία και η πίστη στον Οδυσσέα (πρβλ. και το δόλο με τον πέπλο), από την άλλη έχει το δίλημμα να υποκύψει από ανάγκη (πίεση πατέρα, αδελφών) ή τηρώντας την εντολή του Οδυσσέα ή για να ανοίξει το δρόμο της εξουσίας στον Τηλέμαχο.

Συνοπτικά λοιπόν, οποιοδήποτε και αν είναι το κριτήριο του δεύτερου γάμου της Πηνελόπης, ο Οδυσσέας κρίνει ότι πριν από τη μνηστηροφονία θα ήταν παρακινδυνευμένη η αποκάλυψή του στην Πηνελόπη από λόγους τακτικής και συνωμοτισμού. Με δοσμένη μια αμφιβολία, αν είναι γενικά αποδεκτός από το λαό ως νόμιμος βασιλιάς, δεν το διακινδυνεύει να γίνει ενδεχόμενα πρόωρα γνωστός: όπως είπαμε να διαρρεύσει η πληροφορία από την Πηνελόπη, λόγω αδυναμίας και στη βάση της σχέσης της και του ρυθμιστικού ρόλου της για την εξουσία. Θα έφτανε η κατάσταση σε εμφύλια διαμάχη.

Ο Οδυσσέας όμως με τη μεθόδευση κατά τη δικιμασία του τόξου αποβλέπει στο τέχνασμα και τον αιφνιδιασμό, που ταιριάζει και με το χαρακτήρα του αλλά και με γενικότερες προφυλάξεις: αποκλεισμός του περιβάλλοντος του παλατιού από την επιχείρηση (η Ευρύκλεια κλείνει τις πόρτες) ή των Ιθακησίων (ο Φιλοίτιος κλείνει την αυλόθυρα) και έτσι με το σχέδιο αυτό αποφεύγει να δημιουργήσει μια εμφύλια σύγκρουση.

Μια άλλη διάσταση στη σύνθεση του αναγνωρισμού μετά τη μνηστηροφονία σχετίζεται τυπολογικά με το γενικότερο θέμα της επιστροφής του ξενιτεμένου, που είδαμε και στην τυπολογία του Πρόπ. Σύμφωνα με αυτή η αποκάλυψη του ήρωα στην αγαπημένη του, αντικείμενο της επιθυμίας και συγχρόνως αμοιβή για το ηρωικό κατόρθωμα που πρέπει να κάνει, γίνεται μετά την εξουδετέρωση των ανταπαιτητών, την απόκτηση της βα-

σίλισσας και την άνοδο στο θρόνο. Εδώ θα είχαμε ξαναπόκτηση, αφού στη διαδικασία της πολιορκίας της Πηνελόπης από τους μνηστήρες υπήρχε αμφισβήτηση της ύπαρξης του Οδυσσέα, έστω και στη μορφή της αφάνειας και ο αναγνωρισμός σημαίνει επανασύνδεση με τον οίκο.

Ο ποιητής έχει διαμορφώσει συγκεκριμένα και με δικές του επιλογές τη μορφή και την εξέλιξη του έπους και συνεπώς ο όψιμος αναγνωρισμός του Οδυσσέα από την Πηνελόπη είναι σταθερά ριζωμένος στη λογική της εξέλιξης των γεγονότων και του σχεδίου της μνηστηροφονίας. Δεν μπορούμε ωστόσο να αποκλείσουμε ότι στο να τοποθετήσει τον αναγνωρισμό μετά το φόνο των μνηστήρων δείχνει και επίδραση ενός παραδοσιακού στοιχείου που υπάρχει ανεξάρτητα από τα γεγονότα και τις σχέσεις που προσδιορίζουν την πορεία των ηρώων προς τη μνηστηροφονία. Η ενσωμάτωση αυτού του γενικού τυπολογικού στοιχείου δίνει στον ποιητή τη δυνατότητα, όπως είπαμε, να κορυφώσει τον δραματικό αφηγηματικό χαρακτήρα προς το τέλος. Και η Οδύσεια είναι γεμάτη από δραματικά - θεατρικά στοιχεία.

